

Poznań 20.11.2024

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Marceliny Pietrygi pt. „The influence of translation directionality on the cognitive effort of trainee translators”, napisanej pod kierunkiem prof. UŚ dr hab. Ewy Gumul w Instytucie Językoznawstwa Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska Pani mgr Marceliny Pietrygi podejmuje nadal słabo zbadane zagadnienie wpływu kierunku tłumaczenia na proces, a w szczególności na wysiłek kognitywny tłumacza. Doktorantka szczegółowo opisuje problem badawczy oraz motywację, którą jest brak jednoznacznych dowodów na zwiększony wysiłek kognitywny w tłumaczeniu na język obcy tłumacza (L2) w porównaniu z tłumaczeniem na język ojczysty (L1). Następnie precyzuje swój cel badawczy jako sprawdzenie empiryczne postawionej tezy o zwiększonym wysiłku w tłumaczeniu na język obcy wśród studentów programu tłumaczeniowego UŚ poprzez badanie eksperymentalne z wykorzystaniem triangulacji metod badawczych. Drugim celem pracy jest poszerzenie repertuaru narzędzi badawczych, które pozwolą na włączenie wcześniej nieuwzględnianych zmiennych. Rozprawa liczy 238 stron, składa się ze wstępu, siedmiu rozdziałów, streszczenia w języku polskim i angielskim, bibliografii (25 stron) i załączników stanowiących dokumentację przeprowadzonego do celów pracy badania eksperymentalnego oraz tabele z wynikami. Praca doktorska napisana jest klarownie, z widoczną troską o jakość tekstu pod względem języka i organizacji materiału, a to sprawia, że czyta się ją z przyjemnością. Wartość naukowa rozprawy jest wysoka biorąc pod uwagę zarówno część teoretyczną, złożoną z rozdziałów 1-3, jak i część empiryczną zawierającą rozdziały 4-7.

Wiedza teoretyczna

Doktorantka przedstawia podstawy teoretyczne omawiając szczegółowo kluczowe pojęcia oraz stan badań w dziedzinie badania procesu przekładu. I tak w rozdziale pierwszym wprowadza kluczowe dla pracy zagadnienie kierunkowości przekładu i uprzedzeń związanych z przyjętym *apriori* przekonaniem o niskiej jakości przekładów wykonanych na język obcy tłumacza.

Doktorantka odnosi się do nadal nielicznych badań, które poszukują empirycznych dowodów na wpływ kierunku tłumaczenia na proces decyzyjny tłumacza oraz wskazuje na dysonans pomiędzy opiniami teoretyków przekładu i praktyką tłumaczeniową, która zawsze obejmowała tłumaczenie w obu kierunkach – na język ojczysty tłumacza i język nabyty (obcy). Odnosi się również do badań psycholingwistycznych, które opisują różnice w dostępie leksykalnym u osób dwujęzycznych pomiędzy językiem ojczystym i wyuczonym językiem obcym, związane z asymetrią doświadczeń w obu językach. W zakończeniu dyskusji brakuje mi odniesienia założeń modelu autorstwa Kroll and Steward (1994) oraz przedstawionej krytyki do przetwarzania języka w czasie tłumaczenia, które operuje na tekście, a nie na wyrazach pozbawionych kontekstu. Być może jest to celowy zamysł Doktorantki, która woli pozostawić problem jako otwarty. Przydałoby się jednak podsumowanie rozdziału.

Rozdział drugi skupia się na procesie przekładu oraz metodach badawczych – jest bardzo dobrze zorganizowany, wyważony z odniesieniami do literatury oraz badań, które wykorzystywały chronologicznie omawiane metody badawcze – od werbalizacji opartych na introspekcji po metody z dziedziny neuronauki. Autorka pokazuje doskonałą umiejętność analizy i syntezy oraz świadomość ryzyka stosowania omawianych metod bez triangulacji oraz triangulacji niewłaściwych metod. Można by się zastanowić nad umieszczeniem introspekcji przed retrospekcją. Na pochwałę zasługuje bardzo wyważona dyskusja wokół retrospekcji ze świadomością wad i zalet zależnie od sposobu jej przeprowadzenia oraz decyzji badacza dotyczących analizy danych. Rozdział ten stanowi kompendium wiedzy o rozwoju metod badawczych i wkładzie badań z ich zastosowaniem w obecne rozumienie procesu tłumaczenia.

Rozdział trzeci poświęcony jest kluczowemu dla rozprawy zagadnieniu wysiłku kognitywnego (*cognitive effort*), którego zdefiniowanie okazuje się problematyczne w kognitywnie zorientowanych naukach o przekładzie i często bywa mylone z obciążeniem kognitywnym (*cognitive load*) lub ujmowane dość zdawkowo przez autorów. Doktorantka wykazuje świadomość braku klarowności i opowiada się za definicją: “the total effort the translator expends during the translation task ...” autorstwa Hunziker Heeb (2020, p. 48). Trochę dziwi fakt, że decyzja definicyjna do celów rozprawy pada jeszcze przed dokładnym omówieniem istniejących modeli i sposobów pomiaru wysiłku tłumacza. W konsekwencji nasuwają się pytania, co dla Autorki jest ważne w omawianych modelach i czym tak naprawdę jest *germane cognitive load* zaczerpnięty z teorii Sweller’a et al. 1984 (“Germane cognitive load is related to parts of the translation process that does not cause major problems, for example, because of an

understandable source text”). Czynie tutaj uwagi natury polemicznej zaznaczając, że Doktorantka dobrze radzi sobie z materia problematyczną dla wielu autorów, którzy często pomijają definicję wysiłku kognitywnego i zajmują się operacjonalizacją w poszukiwaniu jego mierzalnych korelatów behawioralnych. Autorka klarownie omawia sposoby pośredniego pomiaru wysiłku tłumacza i nawiązuje do pomiarów, które sama zastosuje w swoim eksperymencie. Sekcje dotyczące wysiłku kognitywnego i kierunkowości tłumaczenia pokazują dogłębną znajomość tematu. Dyskusja zyskałaby na bardziej krytycznym podejściu z uwzględnieniem wnioskowania na podstawie wyników uzyskanych z nie zawsze reprezentatywnej grupy badawczej. Dodanie informacji na temat materiałów (typ tekstu) i liczby uczestników byłoby mile widziane. Podsumowując część teoretyczną, Doktorantka wykazała doskonałą umiejętność analizy dostępnej literatury i syntezy podstaw teoretycznych relewantnych do jej własnych celów badawczych. Rozdziały rozpoczynają się zwięzłym wstępem, pomocne byłoby również podsumowanie każdego rozdziału i podkreślenie aspektów istotnych dla założonych celów badawczych.

Znajomość metodologii

Autorka już w części teoretycznej zaznajomiła czytelnika z dostępną metodologią badawczą w badaniach nad procesem tłumaczenia. Bez wątpienia, jej znajomość wad i zalet metod badawczych jest bardzo dobra, do tego w swoim własnym badaniu wpływu kierunku tłumaczenia (zmienna niezależna) na wysiłek kognitywny studentów programu tłumaczeniowego, dodaje nowe zmienne zależne – EKS, czas pomiędzy ostatnią fiksacją na kolokacji i uderzeniem w klawiaturę, aby zapisać tłumaczenie kolokacji oraz kwestionariusz samooceny obciążenia kognitywnego podczas wykonywanego zadania NASA-TLX. Pozwolę sobie zauważyć, że narzędzie NASA Task Load Index [NASA-TLX] mogłoby być omówione w sposób nieco bardziej szczegółowy, zwłaszcza że Autorka określa je jako nowatorskie w badaniu wpływu kierunku tłumaczenia na wysiłek kognitywny. Dodanie nowych zmiennych zależnych jest wskazane jako drugi cel pracy.

Część empiryczna

Doktorantka bardzo szczegółowo opisuje badanie własne w rozdziałach 4-7. Klarownie przedstawia cel i strukturę badania, omawia pytania badawcze i związane z nimi hipotezy oraz zmienne zależne, które obejmują dane pozyskane z procesu (sumę długości wszystkich fiksacji, średnią długość fiksacji, całkowity czas wykonania zadania, długość faz procesu tłumaczenia, liczbę pauz dłuższych niż 5 s, średnią długość pauz dłuższych niż 5 s, EKS), dane pozyskane z

oceny produktu (dokładność tłumaczenia kolokacji) oraz dane pozyskane z retrospekcji i kwestionariusza NASA-TLX. Jestem pełna podziwu dla Doktorantki, która projektując eksperyment, zbierając tak różnorodne dane i analizując je wykonała pracę, której rozmiar byłby właściwy dla kilkusobowego zespołu. Z uznaniem odnoszę się do szczegółowej motywacji decyzji na etapie analizy, które często są popierane odniesieniami do opublikowanych badań. Część empiryczną pracy przeczytałam z niezwykle zainteresowaniem, wchodząc czasem w naukową dyskusję z Autorką. W trakcie lektury zastanawiałam się, czy wyniki byłyby inne gdyby EKS był mierzony nie od ostatniej, ale od pierwszej fiksacji na kolokacji – wydaje się, że taki pomiar bardziej uchwyciłby wysiłek tłumacza, który, jak wskazują badania (np. Schaeffer et al. 2016) od pierwszej fiksacji rozpoczyna poszukiwanie ekwiwalentu w języku docelowym. Na stronie 112 jest pewna niejasność dotycząca oceny dokładności tłumaczeń kolokacji przez ekspertów, Autorka pisze, że punkty były przyznawane od 0 do 2, a poniżej dodaje, że eksperci oceniali według punktacji 0, 1, 3. Chciałabym też uzyskać nieco głębsze uzasadnienie decyzji o zakazie korzystania z dostępnych narzędzi, typu słowniki online w trakcie eksperymentu. Na pochwałę zasługuje rygor badawczy, randomizacja, kodowanie danych, świadomość kwestii etycznych (uzyskanie zgody komisji etycznej). Do celów replikacji przydałaby się również informacja ile czasu uczestnik spędził na badaniu. Czy retrospekcja odbywała się w tym samym pomieszczeniu co tłumaczenie, czy dane eye-trackingowe zostały nagrane poprzez wtyczkę w Transloga, czy równoległe jako osobny strumień danych. Do przydatnych informacji o układzie tekstu na ekranie – rodzaj i rozmiar czcionki, interlinia, wskazane jest podanie informacji o oświetleniu pomieszczenia – są to ważne parametry dla badań okulograficznych. Cenne byłoby też wyjaśnienie dlaczego, aż tak wiele danych dotyczących EKS zostało odrzuconych, czy powodem oprócz błędnych rozwiązań były słabej jakości dane okulograficzne? Na stronie 131 pojawia się informacja o 14 kolokacjach w obu kierunkach, wcześniej mowa była o 12 (s. 115). Doktorantka raportuje wyniki w klarowny sposób w odniesieniu do pytań badawczych. Bardzo przydatne są sekcje podsumowujące oraz wizualizacja wyników za pomocą tabel i histogramów oraz umieszczenie surowych danych dla wszystkich uczestników w załącznikach. Dobór testów statystycznych wydaje się adekwatny do założonych celów badawczych.

Dyskusja, interpretacja wyników i konkluzja pracy

W przejrzystości prowadzonej dyskusji wyników nurtuje mnie kwestia różnorodności wewnątrz grupy badawczej, a zwłaszcza tzw. *outliers* (wartości odstających) i brakuje mi wyjaśnienia stwierdzeń typu: „On the other hand, there were fewer such outliers when participants were

working into their native language. Since the previous gaze measure revealed no outliers in the L2-L1 direction, it can be concluded that the outliers indicate an increased cognitive effort”. W opisywanych badaniach, wykorzystana została metoda wizualizacji w identyfikacji outliers (histogramy z rozkładem danych). Autorka nie opisuje dylematu, co zrobić z takimi danymi i traktuje je jako naturalnie występującą różnorodność grupy. Jest to często przyjmowana praktyka w badaniach nad procesem przekładu, możliwe, że związana z trudnością pozyskania uczestników, którzy spełniają warunki konieczne, np. są studentami tłumaczeń. Czy jednak nie byłoby wskazane sprawdzenie, czy wartości ekstremalne nie są rzeczywistymi wartościami odstającymi? Można to zrobić odpowiednimi testami statystycznymi, np. *z-score* lub tzw. rozstęp pomiędzy 1 i 3 kwartyłem – testy te pokażą jak daleko (ile odchyleń standardowych) nasz *outlier* znajduje się od średniego wyniku i czy należałoby go jednak wykluczyć z analizy, ponieważ będzie miał znaczący wpływ na wyniki całej grupy badawczej. Jest to częsty dylemat w badaniach tak skomplikowanej czynności jaką jest tłumaczenie tekstu. Można by też pokusić się o próbę wyjaśnienia większego zróżnicowania wartości zmiennych zależnych w tłumaczeniu na język obcy biorąc pod uwagę dane dotyczące poziomu kompetencji językowych (wynik średni LexTALE w badaniu właściwym (76.8%) był znacznie niższy niż w badaniu pilotażowym (90%).

W dyskusji czasami pojawiają się dość krótkie stwierdzenia, które dobrze byłoby nieco rozwinąć. Np. “The time devoted to the drafting phase appeared to be a good predictor of the L1-L2 revision phase length. It may also indicate an increased cognitive effort.” (s. 162); “It may suggest that translation trainees do not always perceive collocations as separate units of meaning and take a more holistic approach when translating texts.” (s. 174); “Moreover, in the case of this study, the difference between the L1-L2 and L2-L1 EKS appeared to be statistically insignificant. It can result from the fact that participants were not informed about the interest areas that were used to measure EKS to ensure ecological validity. As a consequence, they may not have detected the objects of analysis” – to akurat bardzo dobrze ze względu na cel eksperymentu, wiedza o celu szczegółowym wpłynęłaby zapewne na decyzje badanych.

Ocena formalnej strony pracy

Język jakim napisana jest rozprawa jest zgodny z dyskursem akademickim, płynny i przyjemny w odbiorze. W całej pracy zdarzają się nieliczne usterki i niejasności. Poniżej wymieniam przykłady, w których podkreślam problematyczne fragmenty:

Uwagi stylistyczne:

„Interpreters struggle with The Listening and Analysis or Comprehension Effort, The Production Effort, and The Memory Effort (Gile 1995).” (s. 77)

“In the translation context, Hunziker Heeb et al. (2021, p. 53) believe that the first type of load “is inherent in translating as such, but it amount depends on the level of expertise and background knowledge of each translator.” (s. 79);

“Royo López et al. (2021) may serve as an example of a study using heart rate as one of the variables.” (s. 83)

“A smaller number of self-reports were classified as Level 1 in the L1-L2 translation direction, but the difference between the directions appeared to be statistically insignificant. (s. 165)

Konkluzja recenzji

Reasumując, rozprawę doktorską Pani Marceliny Pietrygi napisaną pod opieką naukową prof. Ewy Gumul przeczytałam z dużym zainteresowaniem. W mojej opinii rzetelna metodologia badawcza i precyzja opisu samego badania oraz zaprezentowane wyniki stanowią znaczący wkład w nadal słabo zbadany obszar, jakim jest wpływ kierunku tłumaczenia na wysiłek kognitywny procesu decyzyjnego tłumacza i powstały w jego wyniku produkt. Jednoznacznie stwierdzam, że rozprawa doktorska Pani Marceliny Pietrygi spełnia wymogi określone w art. 187. p. 1—2 ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 20 lipca 2018 roku. Kandydatka do stopnia doktora w dyscyplinie językoznawstwo przedstawiła rozprawę, która pokazuje, że dysponuje ona szeroką wiedzę teoretyczną w dyscyplinie, zna obecny stan badań oraz posiada umiejętność sformułowania problemu badawczego i zaproponowania oryginalnego sposobu rozwiązania poprzez samodzielną pracę naukową. Z uwagi na powyższą argumentację, wnoszę o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów postępowania o nadanie jej stopnia doktora. Dodatkowo, ze względu na wysoką wartość naukową rozprawy i innowacyjny wkład Autorki w postaci nowych sposobów operacjonalizacji wysiłku kognitywnego (średnia długość pauzy > 5s., EKS, NASA-TLX oraz trypoziomowa klasyfikacja wysiłku na podstawie retrospekcji) wnoszę o wyróżnienie rozprawy.

Dr hab. Bogusława Whyatt, prof. UAM